

CÂTEVA CONSIDERAȚII CULTURALE ȘI CRONOLOGICE PRIVIND BRONZUL TÂRZIU ÎN BAZINUL MIJLOCIU AL MUREȘULUI

Râul Mureș¹, cel mai lung dintre afluenții Tiscai (Mihăilescu 1969, 201), străbate 718 km din teritoriul României². Cursul său a fost împărțit în mai multe sectoare, fiecare corespunzându-i câte un bazin hidrografic cu caractere diferite³. Considerăm bazinul mijlociu al Mureșului, cursul râului de la confluența acestuia cu Arieșul și până la ieșirea sa din Transilvania, prin defileul flancat de M-ții Metaliferi la nord și Poiana Ruscă la sud, în aval de orașul Deva, în zona localității Zam, împreună cu toți afluenții tributari lui⁴.

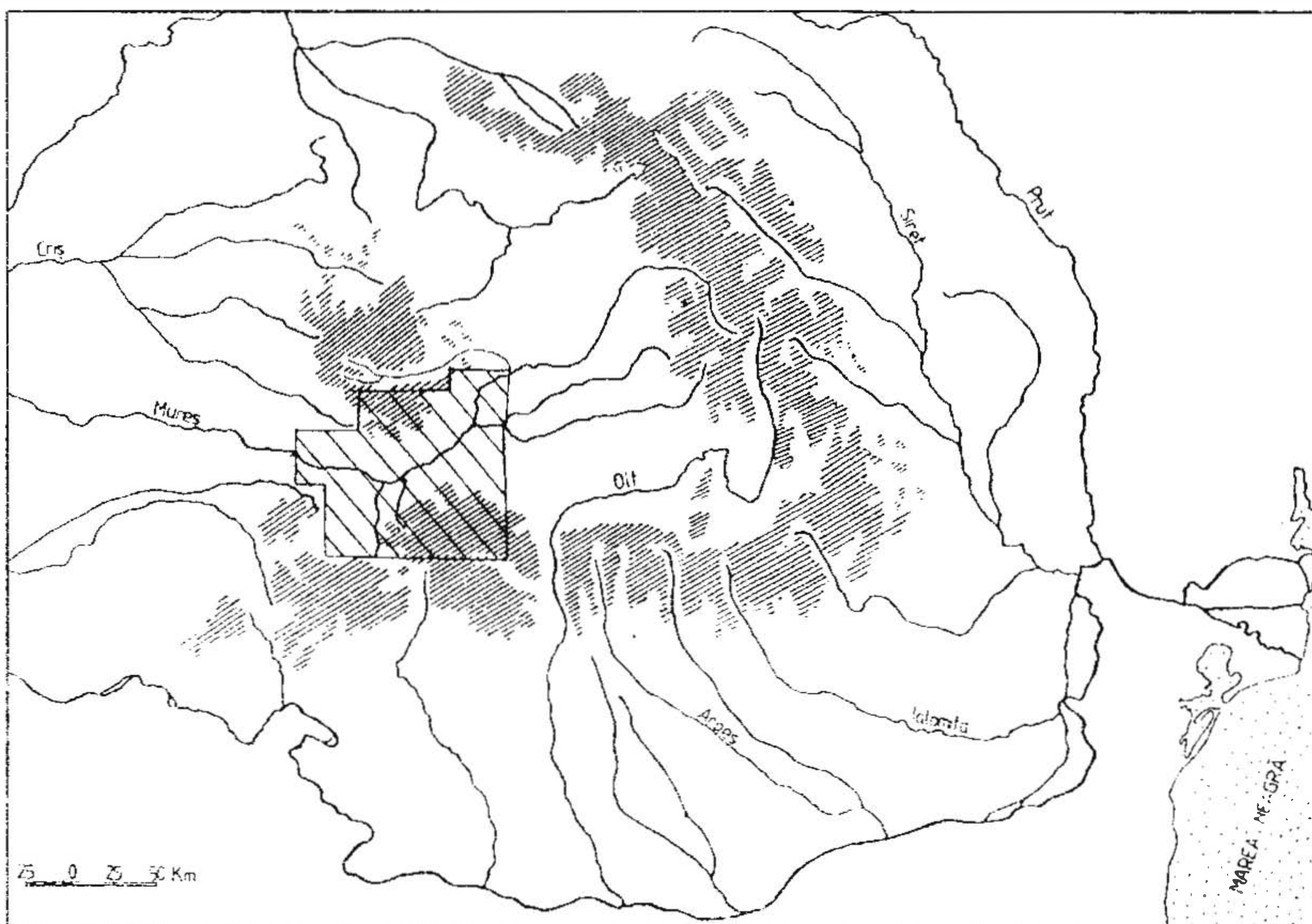

Fig. 1. Delimitarea bazinului mijlociu al Mureșului

La sfârșitul bronzului mijlociu, respectiv către finele sec. XIV î.Ch., zona dintre Dunărea superioară și stepele Volgăi, pe de o parte, bazinul Vistulei superioare și zonele sud-balkanice, pe de altă parte, este supusă unor prefaceri datorită a două curente culturale, unul est-european de factură Srubno-Hvalinsk, iar celălalt central-european, ilustrat prin mormintele tumulare (Hügelgräber). Pătrunderea acestor curente culturale în aria mai sus amintită, determină o reacție a fondului local, ce se concretizează

¹ La întocmirea acestui articol am beneficiat de sugestiile domnului lector universitar doctor Ioan Andrișoiu și ale domnului Florin Gogâltan, cercetător la Institutul de Arheologie și Istoria Ariei din Cluj-Napoca, cărora le mulțumesc și pe această cale.

² Tudoran 1995, 101. După V. Mihăilescu, Mureșul parcurge 768 km din teritoriul României (Mihăilescu 1969, 201)

³ V. Mihăilescu împarte Mureșul în trei sectoare (Mihăilescu, 1969, p. 201)

⁴ Bazinul mijlociu al Mureșului este considerat, ca întindere, în fel și de Fl. Drașoveanu, în studiul său privind cultura Starčevo-Criș, din această zonă (Drașoveanu 1981, 33)

printr-un proces ce definește însăși esența bronzului târziu sud-est european (A.Florescu 1991, 14 sqq.). Începutul bronzului târziu în bazinul mijlociu al Mureșului, este marcat de continuarea culturii clasice a bronzului mijlociu, cultura Wietenberg, ce intră în ultima sa etapă de dezvoltare denumită la început "faciesul târziu" (Rusu 1964, 246, 247, n.36; Rusu 1966, 28) apoi Wietenberg IV (Berciu 1966, 193). În același timp se remarcă și prezența unor materiale ceramice de factură Otomani târzi, având în decor elemente din repertoriul tumular (Andrițoiu 1992, 94). (Deva, Hunedoara), provenind din spațiul occidental, ce înaintează pe cursul râului Mureș (Andrițoiu, Mariș 1990, 115; Andrițoiu 1996, 224).

Ultima etapă a culturii Wietenberg este reprezentată de sinteza datorată presiunilor exercitate asupra populației Wietenberg III, de către purtătorii culturilor Suci de Sus, ce avansează pe valea Someșului (Bajusz, Tamba 1982, 92-94), ajungând până la Cășei și Gomești (Gogâltan și colab. 1992, 12), Tei III (Gogâltan și colab. 1992, 11, 12) a căror prezență este documentată în sud-estul Transilvaniei (Leahu 1966, fig.1; Vasiliev, Seres 1967, 427; Schuster 1994, 127, fig.1) și Otomani târziu ce pătrund pe valea Crasnei (Gogâltan și colab. 1992, 12) și pe valea Mureșului (Andrițoiu 1978, 63-84), în Podișul Transilvaniei, încă din Bronz Reinecke C (Gogâltan și colab. 1992, 12). Wietenberg IV a însemnat, față de perioada precedentă o decădere din punct de vedere cultural (Chidioșan 1980, 82; Soroceanu, Istrate 1975, 24). Repertoriul formelor ceramice cât și a ornamentelor, atât de variat în Wietenberg III, se reduce, iar nisipul folosit ca degresant în ceramica fină, are acum bobul mai mare (Soroceanu, Istrate 1975, 25). Continuarea fazei a IV-a a culturii Wietenberg în Bronz Reinecke D mult timp pusă sub semnul întrebării (Vasiliev 1987, 64), a devenit o certitudine odată cu descoperirile din necropola Wietenberg de la Dumbrăvița (jud. Bistrița-Năsăud), (Soroceanu, Retegan 1981, 159-207) și a depozitului de bronzuri de la Perișor (jud. Bistrița-Năsăud) din seria Uriu-Domănești găsit într-un vas considerat ca aparținând culturii Wietenberg (Vasiliev 1983, 36). În bazinul mijlociu al Mureșului, Wietenberg IV este documentat prin așezările de la Renghet, Cugir, Hunedoara, Ghirbom-"Sub vii" (Andrițoiu 1992, 30), Cetea (Boroffka 1994, 29, nr.107 și harta 58), Obreja (Boroffka 1994, 61, nr.302 și harta 58) etc.

Bronzul Reinecke D în podișul Transilvaniei a fost dominat de pătrunderea comunităților Noua în aria culturii Wietenberg. Se consideră că geneza culturii Noua ar fi rezultatul participării culturilor Monteoru, Costișa și Komarov, fără a neglija aportul unei componente răsăritene de tip Srubno-Hvalinsk⁵. Momentul pătrunderii în Transilvania a culturii Noua a generat curente de opinie diferite. A.C. Florescu a identificat două etape în evoluția culturii (A.Florescu 1964, 202) și este de părere că prima fază, de formare, a cuprins întreaga arie de manifestare a culturii, inclusiv Transilvania sau cel puțin partea ei estică (A.Florescu 1964, 198). Această ipoteză în stadiul actual al cercetărilor nu poate fi confirmată cu certitudine (Andrițoiu 1992, 68). Alți cercetători consideră că pătrunderea în Transilvania se produce în faza a II-a, când cultura era deja pe deplin formată (Horedt 1967, 140; Vasiliev 1983, 37), iar aceasta a întâmpinat o oarecare rezistență din partea comunităților Wietenberg (Rusu 1964, 247), care apoi s-a transformat într-o conviețuire pașnică (Vasiliev 1995, 95). În Transilvania se cunosc mai multe localități în care pe lângă materialele Wietenberg se întâlnesc și cele de factură Noua (Soroceanu 1973, 498 sqq.). Această conviețuire, sau chiar o mixtură a celor două populații, poate fi sugerată și de urna de la Băcăinți (Andrițoiu 1986, fig. 3/5; Andrițoiu 1987, 60, pl.VI/1; Andrițoiu 1992, pl.28/2; Andrițoiu 1994, fig.9/1; Andrițoiu 1996, 224; Andrițoiu, Vasiliev 1993, fig.8/1; Andrițoiu, Vasiliev 1993a, fig.8/1), vas de factură Wietenberg având toate cu butoni de tip Noua. Limita vestică a ariei de răspândire a culturii Noua atinge M-ții Apuseni (Andrițoiu, Vasiliev 1993, 121; M.Florescu 1995, 207; Horedt 1967, 140), afectând partea răsăritcană a spațiului geografic aflat în discuție. În bazinul mijlociu al Mureșului, descoperirile sunt relativ sporadice, urme ale acestei culturi cunoscându-se până în prezent în 26 de localități. S-au depistat puține așezări, având stratul de cultură cuprins între 0,15-0,25 m (Andrițoiu, Vasiliev 1993, 122; Andrițoiu, Vasiliev 1993a, 101), majoritatea descoperirilor având un caracter funerar sau nesigur. Numărul mic al descoperirilor se poate explica ca o lacună a cercetărilor și/sau datorită faptului că ne aflăm la periferia zonei de expansiune a culturii.

A.C. Florescu a apreciat că începutul culturii Noua s-ar produce la sfârșitul sec.XIV î.Ch. și ar evolua până în sec.XII î.Ch. (A.Florescu 1964, 189 sqq.). Ulterior el a fixat sfârșitul culturii la limita dintre

⁵ Andrițoiu 1986, 40. După alți cercetători și cultura Wietenberg a participat la formarea culturii Noua (A.Florescu 1964, 196; Székely, 1965, 30, 31).

sec. XII-XI î.Ch. (apud Vasiliev 1992, 20) adică la finele Hallstattului A1. Se consideră că în Transilvania, cultura Noua se prelungește în Ha. A1 (Vasiliev 1987, 64; Vasiliev 1992, 21; Vasiliev 1988, 83). Acest fapt este dovedit de depozitul de bronzuri de la Vîlcele (jud.Cluj) având piesele date în Bronz Reinecke D-Ha.A1, găsit într-un vas de lut atribuit culturii Noua (Vasiliev 1993, 38; Vasiliev 1994, 232; Vasiliev și colab. 1991, 111), de pumnalul cu nervură mediană descoperit în stratul Noua al așezării de la Șercaia-"Băluș" (jud. Brașov), cu analogie în depozitul de la Aiud, datat în Ha.A1 (Vasiliev 1983, 38; Vasiliev 1987, 64; Vasiliev 1992, 20; Vasiliev 1995, 95) și de depozitul de la Țigău cu piese aparținând bronzului D-Ha.A1, apărut într-o așezare Noua (Marinescu 1972, 39) și considerat a fi fost îngropat în Ha.A1 (Marinescu 1979,42). În bazinul mijlociu al Mureșului, această prelungire a culturii și în Ha. A1 nu a fost documentată. Totuși K. Horedt sesizează unele schimbări în ceramica de la Teiuș și Sebeș-"Podul Pripocului", unde ceștile cu două torți, dar și alte forme cum ar fi strachina conică, care prin pastă, dimensiunile mărite și prin execuția lor mai îngrijită, cu o suprafață neagră lucioasă uneori și canelată, se deosebește de ceramica Noua clasică (Horedt 1967, 52). Acest facies târziu pe care, l-a denumit Noua-Teiuș (Horedt 1967, 53), ar prelungi evoluția culturii Noua în Ha. A (Horedt 1967, 52).

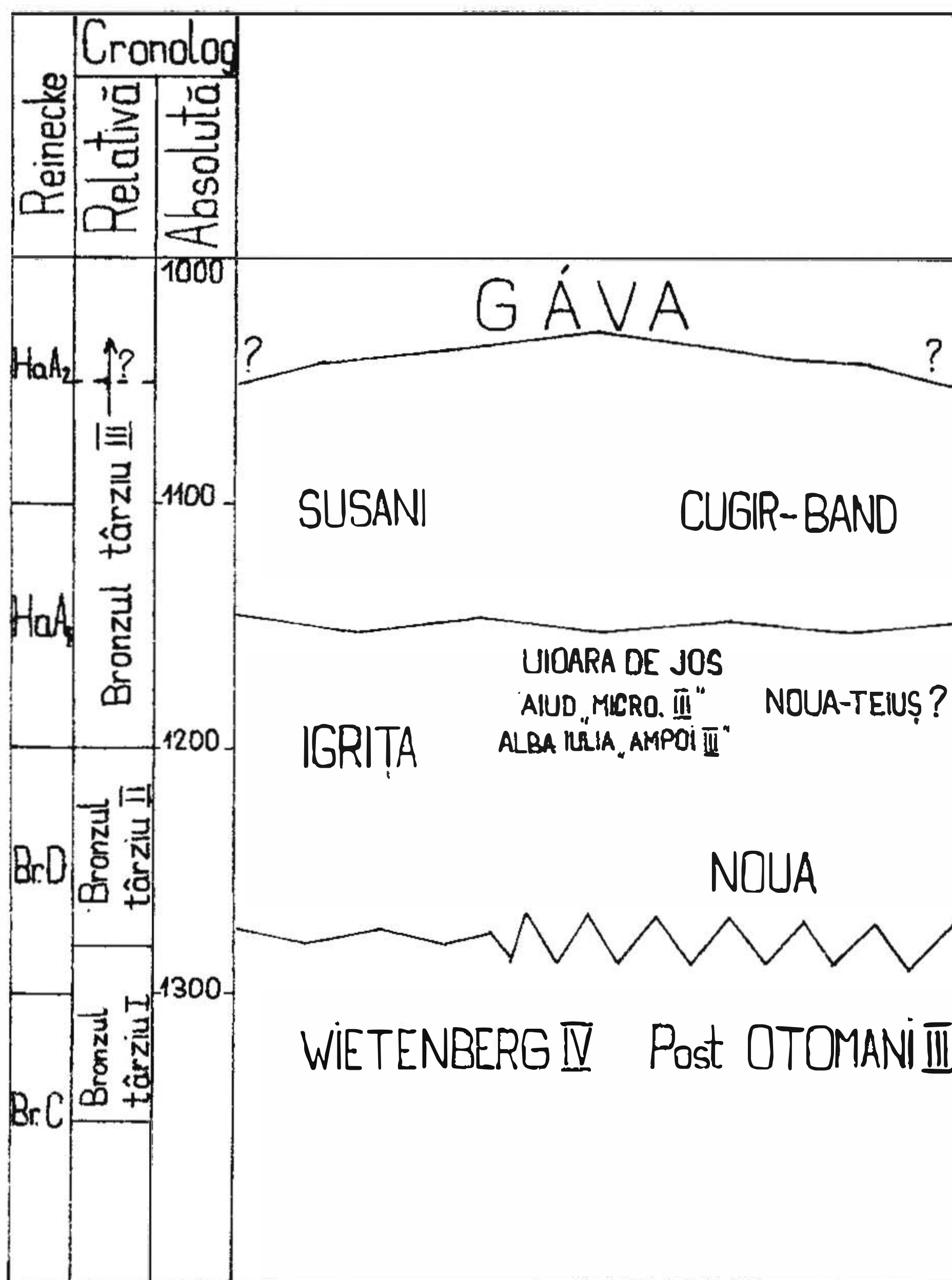

Fig. 2. Tabel cronologic al bronzului final în bazinul mijlociu al Mureșului

Vestul bazinului mijlociu al Mureșului este afectat de pătrundera unei populații înrudite cu grupul Igrîța, ce înaintază pe valea Mureșului (Andrițoiu 1983, 125 sqq., 130), probabil în prima jumătate a bronzului Reinecke D (Andrițoiu 1983, 121). Se consideră că această penetrație a pus capăt manifestărilor Wietenberg din zonă (Andrițoiu 1996, 224). Grupul Igrîța (Emödi 1980) s-a format în Crișana pe fondul local de factură Otomani, la care se adaugă elemente de origine sudică, provenite din aria culturii Cruceni-Belegiș (Kacso 1990, 43) și eventual de origine nordică Suciul de Sus, fără a neglija un aport tumular fie direct, fie prin intermediul grupurilor de mixtură (Pilliny, Egyek) (Chidioșan, Emödi 1982, 78, 85; Chidioșan, Emödi 1983, 24; Andrițoiu 1983, 130). În evoluția acestui grup s-au identificat 2 faze (Dumitrașcu,

(Chidioșan, Emödi 1981, 166; Chidioșan, Emödi 1982, 85) - Ha.A1 (Vasiliev 1987, 64). În bazinul mijlociu al Mureșului aceste manifestări sunt parțial contemporane cu cele de tip Noua. Acest fapt este certificat de vasul bitronconic de la Deva-"Viile Noi" cu butoni de factură Noua (Andrițoiu 1983, 131, pl.3/5). Populația grupului Igrîța este sesizată în zona aflată în discuție, prin descoperirile de la Simeria-"În Coastă", Deva-"Viile Noi" și "Cimitirul Ceangăilor", Hunedoara-"Cimitirul reformat" și "Grădina Castelului" și Hațeg-"Grădiște" (Andrițoiu 1992, 69).

Un alt orizont cultural este documentat de materialul ceramic descoperit la Aiud-"Microraiion III" (Ciugudean 1978, 42, fig.2/2,3,6; Ciugudean 1994, 25sq, fig.1), Alba Iulia-"Ampoi III" (Ciugudean 1994, 26, fig.2/1-4; Ciugudean 1994a, 61, fig.2/1-4) și Uioara de Jos-"Grui" (Ciugudean 1994, 29, fig.2/5-6; 8; 3; 4; Ciugudean 1994, 70 sqq, fig.2/5;8;3;4), reprezentat de o populație înrudită cu cea de tip Igrîța (Ciugudean 1994, 72). În aceste așezări de mai sus, elementele de tradiție Otomani și tumulare târzii lipsesc, ceea ce l-a determinat pe H.Ciugudean să le paralelizeze cu faza târzie a grupului Igrîța, la începutul Ha.A (Ciugudean 1994a, 72).

În 1973 la Cugir a fost descoperit un depozit de obiecte de bronz și aur atribuit seriei Cincu-Suseni (Petrescu-Dîmbovița 1977, 91, pl.135/1-23). Piesele se aflau depuse în trei vase⁶ ce aparțin așa-zisului grup denumit de H.Ciugudean, Cugir-Band (Ciugudean 1994, 35; Ciugudean 1994a, 72). Încadrarea cronologică este relativ ușurată de piesele depozitului ce se datează în Ha.A1 (Petrescu-Dîmbovița 1977, 23,80).

M. Gumă propune pentru seria Cincu-Suseni o datare mai ridicată, respectiv între mijlocul sec. XII î.Ch. și mijlocul sec. XI î.Ch. (Gumă 1993, 170). Descoperirile acestui grup sunt plasate cronologic după încetarea culturii Noua (Vasiliev și colab. 1991, 113) și parțial contemporane cu cele din tumulul de la Susani (Ciugudean 1994a, 73).

Apariția "grupului" Susani se datorează sintezei realizate în nordul și nord-estul Banatului între manifestările târzii ale grupului Balta Sărată și a elementelor Igrîța pătrunse în aceste zone, alături de participări de tip "tumular" târzii venite din nord-vestul Banatului și sudul Câmpiei Panonice (Gumă 1993, 170). Descoperiri de tip Susani au fost evidențiate și în bazinul mijlociu al Mureșului, la Simeria (Andrițoiu 1996, 224). M. Gumă încadrează dezvoltarea "grupului" Susani între mijlocul sec.al XII-lea și mijlocul sec.al XI-lea î.Ch. (Gumă 1993, 170), adică pe parcursul celei de-a doua jumătăți a Ha.A1 și prima jumătate a Ha.A2, neexcluzând prelungirea evoluției grupului și după această dată, până către sfârșitul Ha.A2 (Gumă 1993, 170).

Se consideră că începutul Hallstattului în Transilvania este legat de generalizarea culturii Gava (Vasiliev 1992, 26). Cea mai timpurie descoperire de acest fel este documentată de nivelul I de la Teleac (Vasiliev și colab. 1991, 105-118; Vasiliev 1994, 234), al cărui început este datat în a doua jumătate a Ha.B1 (Vasiliev și colab. 1991, 117). Este posibil ca penetrația culturii Gava să se fi petrecut la sfârșitul de Ha.A2 (Vasiliev 1996, 346; Vasiliev 1995, 98; Vasiliev 1992, 25; Vasiliev 1987, 64), dar în stadiul actual al cercetărilor acest fapt nu poate fi documentat arheologic.

În ultimii ani, încercări de stabilire a unei cronologii a bronzului târziu au mai avut C. Kacsó (Kacsó 1990), pentru nord-vestul României și Fl. Gogâltan (Gogâltan și colab. 1992) pentru centrul Transilvaniei, care au împărțit această perioadă în patru, respectiv trei etape. Noi am optat pentru sistemul

⁶ Vasele sunt publicate de M. Petrescu-Dîmbovița (Petrescu-Dîmbovița 1977, pl.135/21-23) având formele reconstituite dar fără detalii ornamentale. Cele trei vase sunt republicate corect de H. Ciugudean (Ciugudean 1994, fig.6/1-3; Ciugudean 1994a, fig.6/1-3).

tripartit, având în vedere că bazinul mijlociu al Mureșului se caracterizează prin alte realități istorice decât nord-vestul României.

Considerăm începutul bronzului târziu I în a doua jumătate a Bronzului Reinecke C, definit de comunitățile Wietenberg ce intră în ultima lor fază de evoluție și prin persistența unor elemente Otomani târzii cu certe influențe tumulare. Faza Wietenberg IV își continuă existența și în Bronzul Reinecke D, când este treptat înlocuită de populația Noua și de comunitățile înrudite cu cele ale grupului Igrîța. Începutul bronzului târziu II este marcat de penetrația culturii Noua în zona de est a bazinului mijlociu al Mureșului, proces petrecut cândva în prima jumătate a perioadei Reinecke D. Aici comunitățile Wietenberg IV coexistă o vreme cu noii veniți, în timp ce în zona occidentală a spațiului în discuție, tot în bronzul târziu II, la un moment din parcursul primei jumătăți a etapei Reinecke D, pătrunderea populației de tip Igrîța pune capăt manifestărilor Wietenberg IV. Începutul bronzului târziu III este trasat de descoperirile de la Aiud-"Microraiion III", Alba Iulia-"Ampoi III", Uioara de Jos-"Grui" și eventual de prelungirea culturii Noua prin faza sa târzie Noua-Teiuș. Bronzul târziu III este caracterizat de comunitățile ale căror urme au fost datate în Ha.A. Pe lângă cele amintite mai sus le adăugăm pe acelea de tip Cugir-Band și Susani. Sfârșitul bronzului târziu III și al epocii bronzului este legat de generalizarea comunităților Gava-Holihradly în zonă, proces istoric care se petrece probabil la finele Ha.A2, dar documentat arheologic cel mai timpuriu în Ha.B1.

GABRIEL RUSTOIU

Universitatea "1 Decembrie 1918"

Alba Iulia

Abrevieri bibliografice

- Andrițoiu 1978 - I. Andrițoiu, *Contribuții la cunoașterea culturii Otomani din sud-vestul Transilvaniei*, în *ActaMN*, XV, 1978, p.63-84.
- Andrițoiu 1983 - I. Andrițoiu, *Considerații asupra unor materiale arheologice aparținând bronzului târziu în împrejurimile Devei*, în *Sargeția*, XVI-XVII, 1982-1983, p.125-137.
- Andrițoiu 1986 - I. Andrițoiu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua în sud-vestul Transilvaniei*, în *ThD*, VII, 1986, p.31-45.
- Andrițoiu 1987 - I. Andrițoiu, *Contribuții la cunoașterea culturii Wietenberg în sud-vestul Transilvaniei (I)*, în *Sargeția*, XX, 1986-1987, p.45-63.
- Andrițoiu 1992 - I. Andrițoiu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, Bibliotheca Thracologica, II, București, 1992.
- Andrițoiu 1994 - I. Andrițoiu, *Câteva considerații privind descoperirile funerare din aria culturii Wietenberg*, în *Actes du XIV-e Symposium National de Thracologie (a participation Internationale). Băile Herculane (14-19 sept.1992). Relations Thracico-Illyro-Helleniques*, București, 1994, p.147-170.
- Andrițoiu 1996 - I. Andrițoiu, *Considération concernant la fin de l'âge du Bronze dans le sud-ouest de la Transylvanie*, în *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations. Reports and Summaries. (The 7th International Congress of Thracology. Constanța, Mangalia, Tulcea, May 20-26, 1996, România)*, București, 1996, p.224.
- Andrițoiu, Vasiliev 1993 - I. Andrițoiu, V. Vasiliev, *Câteva considerații privind cultura Noua în Transilvania*, în *Apulum*, XXVII-XXX, 1990-1993, p.121-146.
- Andrițoiu, Vasiliev 1993a - I. Andrițoiu, V. Vasiliev, *Quelque considération concernant la culture Noua en Transylvanie*, în *Culture et civilisation au Bas Danube*, X, p.101-124.
- Andrițoiu, Mariș 1990 - I. Andrițoiu, T. Mariș, *Răspândirea culturii Otomani în sud-vestul Transilvaniei*, în *Symposia Thracologica*, 8, 1990, p.114-115.

- Bajusz,
Tamba 1988 - I. Bajusz, D. Tamba, *Contribuții la topografia arheologică a văii Someșului. Sectorul Căpîlna-Jibou*, în *ActaMP*, XII, 1988, p.91-120.
- Berciu, 1996 - D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, Ed. Științifică, București, 1996.
- Boroffka, 1994 - N.G.O.Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*. Bonn, 1994.
- Ciugudean, 1978 - H. Ciugudean, *Noi descoperiri arheologice pe teritoriul județului Alba (I)*, în *Apulum*, XVI, 1978, p.39-53.
- Ciugudean, 1994 - H. Ciugudean, *The Hallstatt A Period in Central Transylvania*, în *The Early Hallstatt Period (1200-700 B.C.) in South-Eastern Europe*, Alba Iulia, 1994, p.25-24.
- Ciugudean 1994a - H. Ciugudean, *Perioada Hallstatt A în centrul Transilvaniei*, în *Apulum*, XXXI, 1994, p.59-73.
- Chidioșan 1980 - N. Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*, Oradea, 1980.
- Chidioșan,
Emödi 1981 - N. Chidioșan, I. Emödi, *O descoperire de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului în peștera Mișidului, com. Șuncuiuș, jud. Bihor*, în *ThD*, II, 1981, p.161-167.
- Chidioșan,
Emödi 1982 - N. Chidioșan, I. Emödi, *Grupul cultural Igrița de la sfârșitul epocii bronzului*, în *Crisia*, XII, 1982, 61-86.
- Chidioșan,
Emödi 1983 - N. Chidioșan, I. Emödi, *Descoperirile arheologice din peștera Izbândiș (com. Șuncuiuș) aparținând grupului cultural Igrița*, în *Crisia*, XIII, 1983, p.17-28.
- Drașoveanu, 1981 - Fl. Drașoveanu, *Cultura Starčevo-Criș în bazinul mijlociu al Mureșului*, în *Apulum*, XIX, 1983, p.33-46.
- Dumitrașcu,
Emödi 1980 - S. Dumitrașcu, I. Emödi, *Materiale arheologice de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului descoperite la Biharea*, în *ActaMP*, IV, 1980, 47-67.
- Emödi, 1980 - I. Emödi, *Necropola de la sfârșitul epocii bronzului din peștera Igrița*, în *SCIVA*, 31, 2, 1980, p.229-278.
- A.Florescu, 1964 - A.C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, în *ArhMold.*, II-III, 1964, p.143-216.
- A.Florescu 1991 - A.C. Florescu, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări în Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos*, IX, Călărași, 1991.
- M.Florescu, 1995 - M. Florescu, *Cultura Noua*, în *Comori ale epocii bronzului din România*, București, 1995, p.206-208.
- Gogâltan
și colab. 1992 - Fl. Gogâltan, S. Cociș, A. Paki, *Săpături de salvare la Cluj-Becaș 1989*, în *Ephemeris Napocensis*, II, 1992, p.4-18.
- Gumă 1993 - M. Gumă, *Civilizația primei epocii a fierului în sud-vestul României*, *Bibliotheca Thracologica*, IV, 1993.
- Horedt 1967 - K. Horedt, *Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat în Transilvania*, în *StComSibiu*, 13, 1967, p.137-156.
- Kacsó 1990 - C. Kacsó, *Bronzul timpuriu în nord-vestul României*, în *Symposia Thracologica*, 8, 1990, p.41-50.
- Leahu 1966 - V. Leahu, *Cultura Tei*, București, 1966.
- Marinescu 1979 - G. Marinescu, *Depozitul de bronzuri de la Tigău (com. Lechnița, jud. Bistrița-Năsăud)*, în *Marisia*, IX, 1979, p.39-42.
- Mihăilescu 1969 - V. Mihăilescu, *Geografia fizică a României*, Ed. Științifică, București, 1969.
- Petrescu-
Dîmbovița 1997 - M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.
- Rusu 1964 - M. Rusu, *Depozitele de bronzuri de la Rebrîșoara (raionul Năsăud, reg. Cluj)*, în *ArhMold*, II-III, 1964, p.237-250.
- Rusu 1966 - M. Rusu, *Depozitul de bronzuri de la Balșa*, în *Sargeța*, IV, 1966, p.17-40.

- Schuster 1993 - C. Schuster, *Aria de răspândire a culturii Tei*, în *Analele Banatului*, Serie Nouă, III, 1994, p.171-178.
- Soroceanu 1973 - T. Soroceanu, *Descoperirile din epoca bronzului de la Obreja (jud. Alba)*, în *ActaMN*, X, 1973, p.493-515.
- Soroceanu, Istrate 1975 - T. Soroceanu, T. Istrate, *Faza finală a culturii Wietenberg*, în *StComSibiu*, 19, 1975, p.21-28.
- Soroceanu, Retegan 1981 - T. Soroceanu, Al. Retegan, *Neue spätbronzezeitliche Funde in Norden Rumäniens. Das spätbronzezeitliche Wietenberg-Gräberfeld von Dumbrăvița (kr. Bistrița-Năsăud)*, în *Dacia*, NS, 25, 1981, p.195-207.
- Székely 1965 - Z. Székely, *Contribuții la dezvoltarea culturii Noua în sud-estul Transilvaniei*, în *StComSibiu*, 12, 1965, p.21-32.
- Tudoran 1995 - P. Tudoran, *Geografia fizică a României. Partea generală*, Ed. Carpatica, Cluj-Napoca, 1995.
- Vasiliev 1983 - V. Vasiliev, *Probleme ale cronologiei Hallstattului în Transilvania*, în *ActaMN*, XX, 1983, p.33-57.
- Vasiliev 1987 - V. Vasiliev, *Probleme ale cronologiei Hallstattului pe teritoriul României (II)*, în *Sargeția*, XX, 1986-1987, p.64-80.
- Vasiliev 1988 - V. Vasiliev, *Problèmes de la chronologie du Hallstatt sur le territoire de la Roumanie (II)*, în *Apulum*, XXV, 1988, p.83-102.
- Vasiliev 1992 - V. Vasiliev, *Probleme privind cronologia epocii hallstattiene în aria intracarpatică a României (III)*, în *Ephemeris Napocensis*, II, 1992.
- Vasiliev 1994 - V. Vasiliev, *A propos du commencement du Premier Age du Fer dans l'aire intracarpaticque de la Roumanie*, în *The Early Hallstatt Period (1200-700 B.C.) in South-Eastern Europe*, Alba Iulia, 1994.
- Vasiliev 1995 - V. Vasiliev, *Les recherches consacrées au Premier age du fer en Transylvanie. Résultats et problèmes*, în *ThD*, XVI, 1995, 1-2, p.93-98.
- Vasiliev 1996 - V. Vasiliev, *Quelques questions concernant le Premier Age du Fer en Transylvanie Intracarpaticque*, în *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations. Reports and Summaries The 7th International Congress of Thracology*, Constanța, Mangalia, Tulcea, May, 1996, România, București, 1996, p.363-365.
- Vasiliev, Sereș 1967 - V. Vasiliev, A. Sereș, *Materiale arheologice de pe teritoriul comunei Crizbav*, în *ActaMN*, IV, 1967, p.425-429.
- Vasiliev și colab. 1991 - V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1991.

SOME CHRONOLOGICAL AND CULTURAL CONSIDERATIONS REGARDING THE LATE BRONZE AGE IN THE MIDDLE MUREȘ VALLEY

SUMMARY

In this article, the autor treats, on the bases of published material, some aspects regarding the cultural manifestations of the late Bronze Age in the middle Mureș valley, insisting especially upon the chronological problems.

The autor separates the late Bronze Age in three periods. He considers the beginning of the late Bronze I, in the 2nd half of the Reinecke C Bronze defined by the Wietenberg communities which developed their last phase of evolution and by the prevailing of some late Otomani elements and post-Otomani III, with certain tumulare influences.

The Wietenberg IV phase continued to exist even in Reinecke D phase, when is gradually replaced Noua population and by the communities related to those of the Igrîța group.

The beginning of the late Bronze II is marked by the penetration of the Noua culture in the Eastern area of the middle Mureş valley, a process happened sometime in the 1st half of the Reinecke D period.

Here, the Wietenberg IV communities coexisted a while with the new entries, while the occidental area of the above mentioned space, in late Bronze II too, at a time of the 1st half period of the Reinecke D phase, the entry of the Igrîţa population put on end to the Wietenberg IV manifestations.

The beginning of the late Bronze III is traced by the findings from Aiud-"Microraion III", Alba Iulia-"Ampoi III", Uioara de Jos-"Grui" and even by the delayed phase Noua-Teiuş belonging to the Noua culture. The late Bronze III is characterised by the communities whose traces were dated in Ha.A. Among those above mentioned we add those of type Cugir-Band and Susani. The end of the late Bronze III and of the Bronze Age is connected with the generalisation of the Gava communities in the area, a historic process which developed probably at the end of the Ha.A₂, but archaeologically documented by the 1st level from Teleac, in Ha.B₁.

FIGURES EXPLANATION

Fig. 1. Delimitation of the middle Mureş valley.

Fig. 2. Cronological table of the late Bronze Age in the middle Mureş valley.